

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-07-16

UDK 930.2:811.124'02'276.11:342.53(37)

UT IN AERE INCIDERETUR. VPRAŠANJE BELEŽENJA GOVOROV V *SENATUS CONSULTA**

Gregor POBEŽIN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Oddelek za dediščino, SI-6000, Titov trg 5
e-mail: gregor.pobezin@fhs.upr.si

IZVLEČEK

V pričujočem članku je izpostavljena teza, da je vprašanje govorov v rimskem senatu stvar posebne obravnave, ker so imeli avtorji pri teh govorih za razliko od drugih manj formalnih primerov govora, vsaj v nekaterih primerih na voljo poseben vir, to je zapisnik seje senata in njegovih sklepov, lat. *acta senatus in senatus consultum*.

Ključne besede: rimska republika, senat, govori, zgodovinska monografija, postopki v senatu, sklepi senata, zapisniki, Salustij, Cicero, Tacit

UT IN AERE INCIDERETUR. LA QUESTIONE DELL'ANNOTAZIONE DEGLI INTERVENTI NEI *SENATUS CONSULTA***

SINTESI

Il presente articolo tratta la tesi secondo cui gli interventi pronunciati nel senato romano vanno analizzati separatamente, in quanto gli autori di questi interventi, a differenza di altri esempi di discorsi meno formali, avevano a disposizione una fonte speciale, ovvero il verbale dell'assemblea del senato e delle sue risoluzioni, in latino *acta senatus e senatus consultum*.

Parole chiave: repubblica romana, senato, discorsi, monografia storica, procedimenti in senato, risoluzioni del senato, verbali, Sallustio, Cicerone, Tacito

* Lat. *senatus consultum* (množ. *senatus consulta*), "sklep senata" – besedilo, ki ga je senat oblikoval na podlagi sklepov, sprejetih na zasedanju.

** Lat. *senatus consultum* (plur. *senatus consulta*), "risoluzione del senato" – testo elaborato dal senato in base alle risoluzioni accolte in sede di assemblea.

5. decembra leta 63 pred Kristusom je bila najpomembnejša točka na dnevnem redu zasedanja senata v *aedes Concordiae*¹ oblika in način kazni za zarotnike, ki so bili udeleženi v tako imenovani Katilinovi zaroti. Seja, ki se je bila začela 3. decembra, je potekala v naelektrnem ozračju: konzul je večer poprej razkril poskus nekaterih že zaprtih zarotnikov, predvsem Publija Kornelija Lentula Sura in Gaja Kornelija Ketega, da bi s pomočjo svojih sužnjev na silo pobegnili na prostost; zato je dal svetišče, v katerem je zasedal senat, dodatno zastražiti in nato za naslednje jutro sklical nadaljevanje seje.

Razprava se je dotaknila občutljive teme: vrsta zakonov (*leges Porciae, lex Sempronia*) je omejevala izvršno oblast rimskih uradnikov in rimskemu državljanu omogočala *provocatio*, pravico do priziva na smrtno obsodbo in možnost zagovora. Senat v tem primeru izvršne oblasti ni imel; o zadevi je lahko podal nezavezujoče pooblastilo *senatus consultum ultimum* (lat. "končni sklep senata"), na podlagi katerega je konzul (lahko) ukrepal. Zgodovinski viri, ki jih imamo na voljo – o tem, kaj se je dogajalo na seji, si lahko ustvarimo razmeroma natančno sliko na podlagi Salustijeve monografije *Katilinova zarota* (lat. *Bellum Catilinae*) in Ciceronovega četrtega govora proti Katilini –, dajejo na prvi pogled splošen vtis, da so na seji spregovorili le trije govorniki: Cicero, ki je bil v tekočem letu izvoljen konzul, je v svojem (četrtim in zadnjem) govoru *Proti Katilini* (lat. *In Catilinam*) nepristransko spregovoril o vprašanju kazni; Cezar, tedaj designirani pretor, je opozoril na nevaren presedan smrtno kazni proti rimskemu državljanom, ki jih ščiti zakon; M. Porcij Katon,² designirani tribun, se je ostro zavzel za usmrnitev zarotnikov. Govornikov je bilo seveda več, to je jasno razvidno že iz Cezarjevih besed;³ v enem od pisem Atiku Cicero omenja, da jih je pred Cezarjem spregovorilo šestnajst (Cic. *Att.* 12.21).

Ciceronov govor je samostojen dokument: avtor ga je sicer redigiral, vendar kasneje v celoti objavil. Drugih dveh govorov pa sodobni bralec, žal, ne more preučiti kot samostojna dokumenta; ohranjena sta namreč le kot del omenjene Salustijeve monografije. Ob vprašanju teh dveh govorov in vseh podobnih primerov – v nadaljevanju kot podoben primer omenjamo še Adherbalov govor pred senatom iz Salustijeve monografije *Jugurtinska vojna* (lat. *Bellum Iugurthinum*) –, se srečamo z

dobro znano dilemo, na katero pa vendar še čakamo zadovoljiv odgovor: gre za besedilo, ki ga lahko obravnavamo kot historičen dokument, ali gre zgolj za retoričen vložek? Nekateri pomisleki proti obravnavi govora kot zgodovinskega dokumenta so na mestu: govorov (navadno) ni nihče stenografiral, poleg tega pa so kot del zgodovinskega besedila pogosto predstavljeni v jeziku pisca oziroma vsebujejo stilistične posebnosti ne govornika, temveč avtorja dela, v katerem so povzeti (Grant, 1995, 44). Pomislek, na katerega prav tako ostanemo brez pravega odgovora, je dolžina teh govorov; njihovo branje, celo z vsemi poudarki in premori, pokaže, da so razmeroma kratki, morda celo prekratki. Toda na ta pomislek se zdi še najboljše odgovoriti z novim vprašanjem: je praksa *verbatim* reprodukcije govorov v zgodovinskih delih sploh kdaj prav zaživela (Woodman, 1988, 13)? V antiki so se je zgodovino pisci praviloma vzdržali.

Vprašanje, na katerega želimo v tem prispevku delno odgovoriti, je vprašanje *historičnega jedra* govora v poljubnem zgodovinskem besedilu in njegova dokumentarna vrednost; načeloma lahko pristanemo na trditev, da tovrstnih govorov ne moremo obravnavati kot zgodovinski dokument *per se*, pač pa jih moramo s precejšnjo mero previdnosti obravnavati kot svojevrstno avtopsijsko oziroma pripoved očitvidcev (Potter, 1999, 28). V to razpravo velja na tem mestu pritegniti pomembno ugotovitev, da govori v poljubnem zgodovinskem delu pripadajo isti objektivni stvarnosti kot dogodki; govorne partije v bodisi odvisnem bodisi neodvisnem diskurzu so v vsakem primeru konstruktivne, ki nastanejo tako, da dejanski "akt govora" postane predmet specifičnih pripovednih postopkov (Laird, 1999, 150), kar seveda pomeni, da ima za avtorja oziroma pripoved v vsakem primeru – ne glede na vir, iz katerega črpa, in ne glede na njegovo naslovno zavezanost dejanskosti povedanega – določen učinek. To nikakor ni sporno, toda obenem tudi ne zanika historične podlage teh govorov. Prav tako lahko z gotovostjo domnevamo, da so se antični zgodovino pisci zavedali (bržkone nič manj kot sodobni), da je ustno izročilo nezanesljivo in pokvarljivo.

Posebna okoliščina omenjenih govorov (Cezarjevega in Katonovega) je dejstvo, da sta govornika nastopila v senatu. Na vprašanje zgodovinskega jedra teh dveh govorov (in tudi sicer tistih govorov v zgodovinskem delu,

1 Dejstvo, da je bilo zasedanje v svetišču boginje Sloge (lat. *aedes Concordiae*) in ne v senatski zbornici, ni nenavadno: v času pozne republike so bila zasedanja senata pogosto na različnih krajih, najpogosteje v svetiščih, v času cesarja Avgusta tudi v knjižnici Apolonovega svetišča na Palatinu. Razlogi za to so bili različni: eden pomembnejših je, da senatska zbornica niti ni premogla dovolj prostora za vseh 600 senatorjev (Taylor, Scott, 1969), poleg tega pa je bila tudi preveč dostopna; izredne razmere ob koncu leta 63 so narekovale posebno previdnost zavoljo varnosti senatorjev, zato je konzul sejo sklical na kraju, ki ga je bilo moč lažje varovati – tudi prva seja 8. novembra 63 je bila v svetišču Jupitra Satorja ali vsaj ob vzhodni Palatina v neposredni bližini (Thompson, 1981, 335). Cicero (*Cat.* 3.7) in Salustij (*BC* 48.6) navajata, da so se senatorji seje množično udeležili (*frequens*), zato lahko sklepamo, da je bil tudi to razlog neobičajnega kraja zasedanja.

2 M. Porcius Cato Uticensis, pravnuk Katona starejšega (M. Porcius Cato Censorius).

3 *BC* 51.9: *plerique eorum qui ante me sententias dixerunt ...* (lat. "večina tistih, ki so pred mano povedali svoje mnenje ...").

ki so postavljeni v okolje senatske zbornice) lahko vsaj delno odgovorimo z analizo prakse, ki se je dokončno uveljavila ravno v času pozne republike: *acta senatus*.

Preden nadaljujemo z vprašanjem govora v senatski zbornici in njegove dokumentarne vrednosti v zgodovinskem besedilu, naj na kratko opišemo postopek zasedanja. Senat se je sestajal na pobudo višjih državnih uradnikov (*magistratus*) vključno s tribuni; glede na število uradnikov, ki so lahko sklicali sejo (*senatum cogere*) – skupaj dvajset –, si lahko le stežka predstavljamo, da bi kakršno koli politično ali gospodarsko vprašanje minilo brez zasedanja senata. Ne glede na to, kje se je senat sestal in na čigavo pobudo, se je moral držati predpisanega dnevnega reda; razpravljalo se je lahko le o vprašanih, ki jih je predsedujoči predložil v razpravo (*referre rem ad senatum*), čeprav so se posamezniki temu določili – kot kaže primer Katona starejšega, ki je svoje številne razprave zaključil z znanim rekom *ceterum censeo Carthaginem esse delendam* ("sicer pa menim, da je treba Kartagino porušiti") –, izognili tako, da so se predmeta razprave dotaknili zgolj bežno, nato pa (brez omejitve) govorili o poljubni temi. Od leta 80 pred Kristusom naprej se je senat pri razpravi držal ustaljenega reda: vprašanje *quid censes?* (lat. "kaj je tvoje mnenje?") je predsedujoči najprej namenil najvišjemu uradniku, designiranemu konzulu (*consul designatus*), in nato po vrsti nižjim uradnikom.⁴ Ker je senat lahko razpravljal le do sončnega zahoda, ni bilo časa za razpravo vseh sodelujočih,⁵ zato so senatorji najnižjega stanu, tako imenovani *pedarii*, "glasovali z nogami" (lat. *pedibus ire in sententiam*), se pravi svojo podporo določenemu predlogu izrazili s tem, da so se v prostoru pridružili skupini, ki je podpirala določen predlog (*sententia*); ustaljena formula pri glasovanju je ohranjena pri S. Pompeju Festu: *qui hoc censetis, illuc transite, qui alia omnia, in hanc partem*.⁶

Ko je senat dosegel določen sklep oziroma vrsto sklepov, jih je oblikoval v načelni izjavi – *senatus consultum* –, ki pa je bil, kot smo že dejali, nezave-

zujoč; uradnik je ravnal po navodilih senata *si ei videretur* (lat. "če se mu je tako zdelo"),⁷ ne da bi se mu bilo treba posvetovati z ljudstvom; če se je uradnik odločil, da predloga ne bo upošteval ali če je bil nanj vložen veto (*intercessio*), je odlok še vedno veljal, vendar le kot *senatus auctoritas* in je bil kot tak tudi zabeležen (Cic. *Fam.* 1.2.4, *Att.* 5.2.3; Dio 41.3). Tako *senatus consultum* kot tudi *senatus auctoritas* pa sta morala prestati postopek ratifikacije; besedilo sklepa je pregledal poseben odbor, navadno predlagatelj in podpornikov sklepa, ter ga opremil z datumom ter krajem zasedanja. Cicero v pismu *verbatim* povzema besedilo tovrstnega podpisa k *senatus consultum* z imeni devetih podpisnikov: *Prid. Kal. Oct. in aede Apollinis scrib. adfuerunt L. Domitius Cn. f. Fab. Ahenobarbus, Q. <Caecilius> Q. f. <Fab.> Metellus Pius Scipio, L. Villius L. f. Pom. Annalis, C. Septimius T. f. Quir., <C. Lucilius C. f. Pup. Hirrus,> C. Scribonius C. f. Pom. Curio, L. Ateius L. f. An. Capito, M. Eppius M. f. Ter*.⁸

Če besedilo primerjamo z besedilom *senatus consultum* iz leta 19, najdenem na bronasti tablici blizu antičnega Larina (*Larinum* – dan. Larino), vidimo, da gre za povsem formularen uvod: *S(enatus) c(onsultum) [...] in Palatio, in porticu quae est ad Apollinis. Scribundo adfuerunt C. Ateius L. f. Ani. Capito, Sex. Pomp[ei]us [...] Octavius C. f. Ste. Fronto, M. Asinius Curti f. Arn. Mamilianus, C. Gavius C. f. Pob. Macer q., A. Did[us] [...] Gallus q.*⁹ (povzeto po Levick, 1983).

Formularni značaj posameznih sklepov senata, ki se ponavljajo na več različnih dokumentih, kaže, da se postopek zasedanja senata s časom ni bistveno spreminjal. Besedilo sklepa senata o Bakhanalijah (*senatus consultum de Bacchanalibus*) iz leta 186 pred Kristusom je v dikciji na las podobno kasnejšim zapisnikom (gl. zgoraj): *Q. Marcius L. f., Spurius Postumius L. f. cos. Senatum consuluerunt Nonis Octobribus apud aedem Bellonae. Scribendo adfuerunt M. Claudius M. f., L. Valerius P. f., Q. Minucius C. f.*¹⁰ (povzeto po Russell, 1933).

4 Prim. Sall. *BC* 50.4: *D. Iunius Silanus primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat ...* (lat. "Za mnenje so najprej vprašali D. Junija Silana, ki je bil tisti čas designirani konzul ...", podčrtal in prevedel avtor).

5 Običajen pojav je bila tudi obstrukcija postopka; senatorji, ki jih pravilnik ni omejeval pri dolžini govora, so potek seje zavlačevali bodisi s predolgim govorom (Lintott 2003, 78), o čemer poroča npr. Cicero (Cic. *Ad Q. Fr.* 2.1.3: *tum Clodius rogatus diem dicendo eximere coepit*; "tedaj je Klodij dobil besedo in z govorom pričel tratiti dan") bodisi z drugimi postopki, kot denimo *obnuntiatio* (razglasitev neugodnih znamenj) ipd. (De Libero, 1992).

6 Fest. 261.26 "Tisti, ki mislite tako, pojdite tja, tisti pa, ki mislite drugače, pojdite sem". Prim. Sall. *BC* 50.4: *isque postea (sc. Silanus), permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam T. Neronis iturum se dixerat ...* ("kasneje pa je, ker ga je bil prepričal Cezarjev govor, naznanil, da se bo pridružil predlogu T. Nerona ...") (podčrtal in prevedel avtor).

7 Prim. Liv. 26.16.4: *adscriptum in senatus consulto fuerit si ei videretur ...* ("k sklepu senata je bilo pripisano 'če se mu tako zdi' ...", prevedel avtor).

8 Cic. *Fam.* 8.8.6. "Tridesetega septembra, Apolonovo svetišče, podpisniki L. Domicij Ahenobarb, sin Gn. iz Fabijevega okrožja; Kv. Kajkilij, Kvintov sin iz Fabijevega okrožja; Metel Pij Scipion; Lukij Vilij, Lukijev sin iz okrožja Pomptine, Gaj Septimij, Titov sin iz Kvirinskega okrožja, Gaj Lukilij, Gajev sin iz Pupinijskega okrožja ..." (prevedel avtor).

9 "Sklep senata ... na Palatinu, v stebrišču pri Apolonovem svetišču. Prisotni podpisniki Gaj Atej, Lukijev sin, Sekst Pompej Oktavij, Gajev sin ..." (prevedel avtor).

10 "Konzula Kvint Markij, Lukijev sin in Spurij Postumij, Lukijev sin, sta se devetega oktobra s senatom posvetovala v svetišču Belone. Prisotni podpisniki so bili Mark Klavdij, Markov sin, Lukij Valerij, Publijev sin, Kvint Minukij, Gajev sin." (prevedel avtor).

Kdo je skrbel za zapisnik oziroma za besedilo zapisnika, je vprašanje, na katerega ni povsem zadovoljivega odgovora; po vsej verjetnosti je bil za končno obliko zapisnika odgovoren tisti senator, ki je bil pobudnik določenega zakona in je dal sklicati sejo. Pri Ciceronu izvemo (Cic. *Fam.* 12.23.2; 12.28.3.), da so si nekateri senatorji pisali zasebne zapiske, ni pa nobenih indicev, po katerih bi lahko sklepali, da je bila do obdobja pozne republike za pripravo zapisnika pooblaščen posebej za to določena oseba. Prav Cicero je morda prvi uvedel prakso sistematičnega vodenja zapisnika seje senata; na preliminarnem zasedanju 3. decembra 63 pred Kristusom je "določil senatorje, ki naj zapišejo vsako izjavo, vsako vprašanje in vsak odgovor pri č ... bili so ne le nadvse krepotni in vredni zaupanja ... pač pa so s spominom, znanjem in hitrostjo pisanja zlahka sledili razpravi".¹¹ Postopek je po vsej verjetnosti ponovil tudi na naslednjih sejah (Syme, 2000, 73). Ne glede na to, ali je bil ta Ciceronov ukrep, s katerim se je morda zgolj želel zavarovati pred morebitno obtožbo o potvorbi zapisnika, predsedal ali ne, je redno vodenje zapisnika seje in njegova objava v obliki tako imenovani *acta senatus diurna* postalo obvezna praksa šele s Cezarjevim odlokom za časa njegovega konzulata leta 59 pred Kristusom (Suet. *Iul.* 20.1.). Dejstvo, da je bilo besedilo *senatus consultum de Bacchanalibus* odkrito v bližini Barija v južni Italiji, sicer omogoča sklep, da so pomembne sklepe senata objavljali po vsej Italiji že prej. Redno objavljane teh besedil v bržkone prirejani obliki, tako *acta senatus diurna* kot tudi *acta urbis*, omogoča sklep, da so po Ciceronovem zgledu to opravilo namenili izurjenim "stenografom"; odgovornost za besedilo zapisnika je sicer ostala naloga predsedujočega (Lintott, 2003, 85). Od leta 29, ko zapisnika po odredbi cesarja Avgusta sicer niso več javno objavljali (Suet. *Aug.* 36.), pa je izpričana funkcija *curator actorum senatus* ("skrbnik zapisnika seje") (Tac. 5.4.1.). Ne glede na to, da se sklepi senata po letu 29 niso več objavljali, so se zapisniki še vedno shranjevali v arhivu (*aerarium*), o čemer govori dejstvo, da so dokumente v arhivu lahko uporabljali posamezniki v različne namene. *Aerarium* je deloval kot arhiv bolj ali manj odprtega značaja, ki je bil na voljo različnim posameznikom – če smemo sklepati po notici iz Plinijevega pisma, tudi takim, ki so arhiv raziskovali zasebno: "Opazil sem bil nedavno Palantov spomenik s takšnim napisom ... Kasneje se mi je zdelo vredno, da preglemam sklepe senata. Res sem ga našel,

tako imenitnega, da se mi je tisti vzvišeni naslov (na spomeniku, op. p.) zdel še preskromen."¹²

Večji del druge knjige in prvih devetnajst poglavij tretje knjige svojih *Analov* je Tacit posvetil opisu Germanikove poti na vzhod, njegove smrti in sodnega procesa proti Gneju Kalpurniju Pizonu, obtoženemu izdaje, ker naj bi zastupil Germanika. Opis se, tako kaže primerjava Tacitovega besedila z obsežnimi odlomki na tako imenovani *Tabula Siarensis* in *Tabula Hebana*, povsem gotovo naslanja na odlok senata o posmrtnih časteh za Germanika, tako imenovani *Senatus consultum de honoribus Germanici decernendis*, ki je bil izdan ob koncu leta 19 in na besedilo zakona *lex Valeria Aurelia* (González, 1999, 124). Tacitov opis, ki s povzemanjem tehničnih podrobnosti Germanikove naloge in Pizonovega imenovanja kaže vsaj posredno poznavanje dokumentacije (Potter, 1999, 94), se mestoma v dikciji povsem približa sistematičnemu besednjaku odloka senata, besedi *reperti decretique* (lat. "so ugotovili in odločili") pa jasno kažeta, da gre za sklepe senata, "kakor jih je kdo predlagal bodisi iz ljubezni do Germanika bodisi po treznem premisleku": *Honores ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus reperti decretique: ut nomen eius Saliari carmine caneretur ...* (Ann. 2.83).¹³ Vprašanje je sicer, ali je Tacit kot vir svoje pripovedi vsaj v primeru *senatus consultum de Cn. Pisone* neposredno uporabil dokumente v arhivu ali zgolj posredno z javnega spomenika, toda tehnična dikcija Tacitovega opisa, predvsem pa primerjava s primerom Plinijevega brskanja po arhivu nas silita v sklep, da bi bilo nemogoče pričakovati kaj drugega, kot da bi senator, ki je pisal zgodovino, ravnal kaj drugače kot senator, ki je brskal po arhivu zgolj iz radovednosti (Potter, 1999, 186). Rabo arhiva kot vira za zgodovinske raziskave potrjuje tudi Svetonijeva opomba, čeprav negativna: "Rabi sklepe senata sem se pa izognil, ker včasih dajejo vtis, da so bili sestavljeni bodisi iz nuje ali pa iz strahu."¹⁴

Ob povedanem se zdi povsem stvarno sklepati, da so tudi pred Cezarjevim odlokom iz leta 59, ko torej praksa rednega objavljanja *senatus consulta* še ni bila uveljavljena, besedilo zapisnika *in aere* prav tako shranili v arhivu. Polibij je v arhivu edilov našel in preučil vrsto pogodb (Pol. 3.26.); njegovo *verbatim* navajanje besedila pogodbe med Hanibalom in Filipom, ki je bilo prestreženo na poti med Grčijo in Kampanijo, lahko vzamemo kot morebiten dokaz, da ga je našel v javno

11 Cic. Sall. 41ff: *introducitur in senatum indicibus constituit senatores qui omnia indicum dicta, interrogata, responsa perscriberent. ... non solum summa virtute et fide ... sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse.*

12 Plin. *Ep.* 8. *adnotasse me nuper monumentum Pallantis sub hac inscriptione ... Postea mihi visum est pretium operae ipsum senatus consultum quarere. Inveni tam copiosum et effusum, ut ille superbissimus titulus modicus atque etiam demissus videretur* (podčrtal in prevedel avtor).

13 "Po razpravi so bile za Germanika določene časti – kakor jih je pač kdo predlagal bodisi iz ljubezni do njega bodisi po treznem premisleku –, in sicer: naj se njegovo ime opeva v pesmi Salijcev ..." (prevedel avtor).

14 Suet. *Aug.* 57: *omitto senatus consulta, quia possunt videri vel necessitate expressa vel verecundia ...* (prevedel avtor).

dostopnem arhivu (Potter, 1999, 82). Tudi pri Ciceronu najdemo notico o sklepih senata kot zgodovinskem viru: *negotium dederis, reperiet ex eo libro in quo sunt servata consulta [senatus] Cn. Cornelio L. [Mummio] consulibus de Tuditano ...*¹⁵

S tem se vračamo k vprašanju z začetka te razprave: kaj lahko pričakujemo od arhiva (*aerarium*) oziroma od sklepov senata (*senatus consulta*) v smislu govorov, s katerimi so v senatu nastopali različni govorniki? Pomenljiv odgovor na to vprašanje ponuja opomba iz *senatus consultum de Cn. Pisone*. V besedilu, ki je ohranjeno na *Tabula Siarensis*, se pojavlja določilo, ki ga nikakor ne smemo prezreti: *placere uti libellus quem is (sc. Drusus) proxumo senatu recitasset in aere incideretur* (frgm. Ilb 18–19).¹⁶ Preprosto določilo je za pričujočo razpravo zgovoren argument: po odloku senata je bil na bronasto ploščo (*in aere*) k besedilu sklepov dopisan tudi govor, s katerim je (Julij Cezar?) Druz nastopil (*recitasset*) ob neki drugi priložnosti. Iz besede *libellus*, dob. "knjižica", je težko sklepati, za kakšno besedilo naj bi šlo, toda glede na izraz *recitasset*, dob. "je bil recitiral", ga vsekakor lahko obravnavamo kot govor. Poleg tega je za namen te razprave nadvse pomemben podatek tudi ta, da Tacit prenaša tudi Tiberijev govor (3.12), ki ga sicer nimamo nikjer ohranjenega.

Poleg že navedenih primerov govorov v senatu, Cezarjevega in Katonovega z zasedanja na seji senata 3. decembra leta 63, naj navedemo še en problematičen primer – s stališča zgodovinskega pravzaprav še nekoliko bolj problematičen, namreč Adherbalov govor pred senatom iz leta 117/116 pred Kristusom. V monografiji *Katilinova zarota* je Salustij izpostavil dogodke, ki so bili v času nastanka monografije še relativno sveži in vsaj s stališča ustnega izročila je imel avtor na voljo precej virov (Syme, 2000, 71). Zato bi se lahko v duhu skepticizma do zgodovinskega jedra v omenjenih govorih na podlagi arhivov še lahko sklicevali na dejstvo, da je avtor pisal po spominu oziroma se naslanjal na ustne vire in posledično prilagajal njihovo vsebino. V primeru monografije *Vojna z Jugurto* je argument ustnega vira za Adherbalov govor že bistveno težje dokazljiv.¹⁷ Trditev, da je Adherbalov govor povsem Salustijev konstrukt

(Paul, 1984, 54), kaže vse preveč prvin polemike o govorih v Tukididovi monografiji *Peloponeška vojna*, ki jo je bistveno zaznamovala sintagma τὰ δέοντα in nje-ne številne interpretacije.¹⁸

Govor uvaja poved *tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus* (Iug. 13.9); preden ponudimo njen prevod, moramo razčistiti pomen za to razpravo ključnega izraza, *accepimus*. Razlaga, da izraz odraža ustno izročilo (Paul, 1984, 53), ni povsem zadovoljiva;¹⁹ Salustij izraz uporabi tudi v Katilinovi zaroti, v uvodu v kratko razpravo o zgodovini Rima (6.1): *urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere intitio Troiani ...*²⁰ V poglavju o zgodovini Rima Salustij namiguje na Katona starejšega in njegovo zgodovinsko različico o nastanku Rima v delu *Izvori* (lat. *Origines*), o kateri ni slišal, temveč jo je bral in na podlagi nje prišel do dognanj. Poleg neprepričljive povezave z morebiti še živimi Salustijevimi sodobniki, ki so bili priče Adherbalovega nastopa v senatu, ne moremo mimo dejstva, da se Salustij v *Katilinovi zaroti* (53.2) sklicuje na rabo pisnih virov: *sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit ...*²¹ Nekateri dokumente tudi bolj ali manj dobesedno povzema in jih uvaja kot *exempla*, namreč Katilinovo pismo prijatelju Lutaciju Kátulu, ki mu ga je poslal po odhodu iz Rima (BC 35), in kratko skrivno sporočilo, ki ga je Lentul po Volturkiju poslal Katilini (BC 44.4) – slednji dokument z drobnimi odstopanji citira tudi Cicero (*In Cat.* 3.12.). Svojih virov raziskav Salustij sicer ne imenuje posebej, vendar ni razloga, da mednje ne bi šteli tudi arhivskih dokumentov, med njimi *senatus consulta*, katerih rabo lahko pred njim dokazano pripišemo že Polibiju in Ciceronu. Za to imamo še toliko tehtnejši razlog, če upoštevamo analizo dogajanja po Adherbalovem govoru, ko se dikcija (v prirejeni obliki) približa besedilu sklepa senata: *decre-tum fit uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent*.²² Primeren (in nevtralen) prevod, ki ga ponujamo za zgoraj navedeno uvodno misel pred Adherbalovim govorom: "Po mojih dognanjih je Adherbal tedaj spregovoril takole."

15 Cic. *Att.* 13.33. "Naloži mu, naj v tisti knjigi, v kateri so shranjeni sklepi [senata] med konzulatom Gneja Kornelija in Lukija Mumija, poišče (sklep?) o Tuditanu ..." (podčrtal in prevedel avtor). Atik podatkov seveda ni iskal sam, v ta namen je imel zaposlene ljudi – Cicero v enem od pisem (*Att.* 12.22.2) omenja osvobojenca Satira in Sira.

16 "Skleno se, da se v bron vreže besedilo, s katerim je on (tj. Druz) nastopil vpričo senata." (prevedel avtor).

17 Vendar ne (popolnoma) nemogoč: L. Gelij Poplikola, ki je bil leta 120 pred Kristusom. Karbonov *contubernalis*, je bil v času Katilinove zarote še aktiven senator in je umrl šele leta 52. Vendar pa se zdi že argument, da bi Salustij, ki se je *Jugurtinske vojne* lotil kasneje kot *Katilinove zarote* (slednjo je začel pisati nekaj mesecev po Ciceronovi smrti leta 43 pred Kristusom – najverjetneje v času drugega triumvirata –, več kot deset let, preden se je lotil monografije *Jugurtinska vojna*, že zbiral gradivo zanjo, prav malo verjeten.

18 Pregled različnih aktualnih interpretacij in novejša literatura na to temo gl. v Pobežin (2005).

19 Gl. op. 17.

20 "Mesto Rim so, kakor sem dognal, v začetku ustanovili in mu vladali Trojanci ..." (podčrtal in prevedel avtor).

21 "Veliko sem prebral in dosti poslušal o številnih preslavnih dejanjih rimskega ljudstva bodisi doma bodisi v vojni, na morju ali na kopnem ..." (podčrtal in prevedel avtor).

22 "Sklenjeno je bilo, naj deset poslanev kraljestvo, ki ga je bil dobil Mikipsa, razdeli med Jugurto in Adherbala." (podčrtal in prevedel avtor).

Tudi dejstvo, da je Adherbalov govor urejen po zakonitostih retorike (Ullman, 1927, 33–35), ne bi smelo biti moteče; Salustij numidijski dvor opisuje kot precej heleniziran (*Iug.* 9.4), zato je povsem stvarno pričakovati, da so bili vsi trije numidijski principi – Adherbal, Jugurta in Mikipsa –, deležni grške izobrazbe. Je bil torej Adherbalov govor res v celoti izmišljen? Na podlagi doslej povedanega lahko sklepamo, da ne. Poleg navedenih pomislov vsekakor velja upoštevati dejstvo, da je bil senat pravzaprav edini prostor za sprejemanje tujih delegacij, kjer so te delegacije predstavljale vsebino in razlog svojega prihoda; glede na to, da so bile v arhivih senata in edilov shranjene različne pogodbe s tujimi ljudstvi, o čemer poroča Polibij,²³ je povsem možen sklep, da so shranjevali tudi poslanice in govore tujih državnikov.

V primeru Cezarjevega in Katonovega govora nas poleg dejstva, da sta govora polna Salustijevih in ne Cezarjevih ali Katonovih stilističnih posebnosti, med drugim zmoti že uvodna formulacija, ki se od tiste pri Adherbalovem govoru precej razlikuje – v obeh primerih gre za uvodno misel tipa "spregovoril je na tak način",²⁴ kar samo po sebi sugerira, da gre za adaptacijo; to stališče se zdi edino možno. Toda ali sta Cezarjev in Katonov govor v *Katilinovi zaroti* res zgolj avtorjeva konstrukta, sredstvo karakterizacije? Vztrajati velja pri mnenju, da je Salustij pisal po predlogi; kako tesno se je te držal, je seveda drugo vprašanje, toda prav gotovo je povzel vse glavne vsebinske točke teh govorov, kar pokaže primerjava z drugimi viri.²⁵

Sporno ostaja vprašanje, kateri vir je Salustij uporabil. Prav gotovo (tudi) Ciceronova dela, toda stališče, da je gradivo za pričujoča dva govora Salustij črpal predvsem pri Ciceronu (Syme, 2000, 73), je težko sprejemljivo – če ne drugega, je brez dvoma imel na voljo prepis zapisnika seje, za katerega je bil, kot smo že povedali, res odgovoren Cicero. Znova se moramo vrniti k pomisleku, da se zdi prav malo verjetno, da zgodovinar z resnimi zgodovinskoambicijami ne bi brskal (tudi) po arhivu, zlasti še, ker je bila tovrstna praksa, kot smo že pokazali, očitno že uveljavljena.

Toda na seji senata 3. decembra je spregovorilo vsaj 19 govornikov (16 pred Cezarjem, za njim Cicero in Katon): kako torej, da so ohranjeni le trije govori – dva

od teh v prirejeni obliki pri Salustiju? Pomemben argument je učinek, za katerega si je prizadeval avtor, namreč portret dveh pomembnih političnih osebnosti, ki ga zaključuje *synkrisis* v 54. poglavju; drugi govori v tem smislu za avtorja niso bistveni; v tem lahko registriramo podoben moment kot pri Tacitu, ki na več mestih izraža selektiven pristop pri odločitvi, o čem namerava poročati in s kakšnim namenom (*Tac. Ann.* 4.32; 6.7; 13.31.). Vprašanje je tudi, ali so sploh bili vsi govori v celoti zabeleženi; tudi v pričujočem primeru namreč gradivo, ki ga je predsedujoči seji senata nazadnje dobil v pregled, bržkone ni bilo dobeseden prepis in je zgolj povzemal razločno dolge *sententiae* senatorjev (Lintott, 2003, 87).²⁶ Senat je bil načeloma prostor, v katerem so senatorji sodelovali v politični diskusiji in izmenjevali *sententiae*, "mnenja", to sugerira tudi formalno povabilo k razpravi *quid censes?*, ne pa nujno nastopali z izdelanimi govori (*oratio*) kot govorniki pred nemim občinstvom (Lintott, 2003, 87). Cezarjev in Katonov govor pa bi lahko bila v zapisniku glede na njuno politično vlogo in vpliv designiranega pretorja ter designiranega tribuna vendarle bolj natančno zabeležena; Plutarh namiguje, da je bil Katonov govor edini ohranjeni primer njegovih govorov, in sicer prav zaradi Ciceronovega ukrepa vodenja natančnega zapisnika seje (*Plut. Cato Min.* 23.3.).

V času *Katilinove zarote* je torej Cicero poskrbel, da so bili na sejah prisotni posebej za zapisnik zadolženi posamezniki; verjeti moremo, da so dogajanje na sejah beležili kolikor mogoče natančno. Povsem smiselno se zdi sklep, da je ta praksa ostala prisotna tudi po Cezarjevem odloku leta 59. Opomba, ki smo jo citirali iz besedila *senatus consultum* na *tabula Siarensis*, tj. *uti libellus ... in aere incideretur*, vsekakor omogoča sklep, da je bilo priložnostno beleženje govorov v času njenega nastanka uveljavljena praksa. Vse od Polibija naprej je bila, kot smo pokazali, uveljavljena tudi praksa rabe teh arhivov v namene zgodovinskoambicij. Sklepamo lahko, da je bila uveljavljena že prej, če pomislimo, da so bili prvi rimski zgodovinskoambicijarji, tako imenovani analisti, praviloma senatorskega stanu in da so imeli dostop do arhivske dokumentacije. Pri Tacitu je pripoved posejana z govori različnih dolžin in oblik v senatu ali vsaj namigi, da je do govora prišlo;²⁷ argu-

23 Pol. 3.25-26: Ἐπι τοιγαροῦν τελευταίας συνθήκας ποιοῦνται Ῥωμαῖοι κατὰ τὴν Πύρρου διάβασιν ... Τοῦτων δὴ τοιούτων ὑπαρχόντων, καὶ τηρουμένων τῶν συνθηκῶν ἔτι νῦν ἐν χαλκώμασι παρὰ τὸν Δία τὸν Καπετώλιον ἐν τῷ τῶν ἀγορανόμων ταμείῳ ... "In še eno pogodbo so Rimljani sklenili s Kartažani, v času Pirovega pohoda [na Sicilijo, leta 279 pr. Kr., op. prev.] ... Takšni dokumenti še obstajajo in so še vedno ohranjeni na bronastih ploščah v arhivu edilov v svetišču Kapitolskega Jupitra ..." (prevedel avtor).

24 Lat. *huiusce modi verba locutus est* (BC 50.5) oz. *huiusce modi orationem habuit* (BC 52.1).

25 Suet. *Iul.* 14 in Plut. *Caes.* 8, *Cato Min.* 23; oba avtorja opisujeta tudi dogodke, ki jih Salustij ne omenja, zato se zdi, da sta gradivo za svoje opise črpal iz lastnih raziskav, ne pa (zgolj) pri Salustiju.

26 To lahko nenazadnje razberemo tudi iz Ciceronovih prepisov zapisnikov senata, prim. Cic. *Fam.* 8.8.

27 Tac. *Ann.* 1.10; 1.11; 1.13; 1.52; 1.77; 1.81; 2.36; 2.63; 2.87; 3.12; 3.31; 3.57; 4.4; 4.8; 4.17; 4.34; 4.37; 5.6; 6.9; 11.23-5; 12.6; 12.11; 12.25; 12.52; 13.3; 13.11; 13.43; 14.11; 15.35; 15.73; 16.7; 16.27.

ment, da gre za konstrukt v kakršni koli funkciji avtorjevih namer, tolikšnega števila govorov ne pojasni. Resen in verjeten sklep je, da je gradivo za govore v svojem delu črpal iz virov, med drugim tudi *acta senatus*. Glede na predstavljene argumente lahko postavimo tezo, da so se govori v senatu beležili že prej kot v času pozne republike in principata (prim. *tabula Siarensis*, *tabua Hebana*) in da je zlasti v času pozne republike to postala redna praksa.

Tu trčimo ob nov problem, ki že sodi v posebno razpravo: dihotomija med *dejanskim* in *izmišljenim*, *resničnim* in *neresničnim* je v antičnem zgodovinarstvu premalo stvarna; problem, s katerim se srečujemo, je problem nesporazuma, do katerega prihaja v "dialogu" z antiko: metodologijo antičnega zgodovinarja merimo s sodobnimi merili. V primerjavi z antičnim filozofom, čigar dejavnost se večidel giblje v območju spekulativnega, se zdi antični zgodovinar s sodobne perspektive malodane naiven v svoji – resda včasih zgolj naslovni –, zavezanosti tistemu, kar imenuje *autopsía*, čeprav je glede na njegovo nalogo seveda razumljiva (Marincola, 2004, 67). Govor v antični zgodovini sicer res funkcionira kot sredstvo karakterizacije – avtorji so

ga kot takega nujno izkoriščali za plasma določenih idej, ki so skozi usta govorca, zlasti če je bil moralno ali kako drugače vplivna figura, v svetu težko dostopnih informacij in razredne razslojenosti delovale bolj kredibilno kot pa težko preverljivo dejstvo, da so uporabljali vire. Trditev, da so zaradi obstoječih virov avtorji to gradivo obravnavali kot bolj zavezujoče, je seveda nepreverljiva, vendar pa obenem ne negira njihove rabe virov, kakor tudi ne obstoja teh virov.

Vprašanje nekaterih navedenih primerov, zlasti pa Adherbalovega govora, zato ne bi smelo biti toliko vprašanje, ali je Adherbal sploh govoril in ali je povedal kaj od tega, kar lahko beremo pri Salustiju, temveč, koliko se je avtor pri navajanju njegovega govora držal predloge, ki mu je bila po vsej verjetnosti na voljo, koliko jo je s svojimi stilističnimi prijemi popačil in kaj točno je ta predloga bila. Primerjava Cezarjevega in Katonovega govora s sinoptično vsebino teh govorov pri Svetoniju in Salustiju kaže isto historično jedro, kar smemo sprejeti kot dokaz eksternega vira. Citirani odlomki izvornih besedil dajejo sklepati, da bi ta vir lahko bili prav zapiski sej v senatu, *acta senatus*.

UT IN AERE INCIDERETUR. THE QUESTION OF ANNOTATING SPEECHES IN THE SENATUS CONSULTA

Gregor POBEŽIN

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, Institute for Mediterranean Heritage, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, Department for Heritage Studies, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: gregor.pobezin@fhs.upr.si

SUMMARY

Speeches in classical historians have always posed a special problem; ever since Thucydides' phrase τὰ δέοντα περὶ τῶν ἀεὶ παρόντων it was all but self understood that speeches as a part of history posed little more than an exercise in rhetoric and means of characterisation. Although not entirely free composition, speeches were viewed as a derivative of historical context. While this article does nothing to combat this point of view, it proposes a slightly different approach: not all speeches should be dealt with equally in analysis. Particularly speeches presented in a more formal environment, namely the Roman senate, were most probably recorded in the minutes of the proceedings of the Roman senate, the so-called acta senatus. Judging from what we can conclude from one of the motions in the so-called Tabula Siarensis, namely ut libellus in aere incideretur, in at least some cases in times of early republic speeches delivered in the senate were actually preserved in the final draft of the senatus consultum; most probably this went on more systematically in late republic, perhaps even more so after Caesar's edict of 59 BC. Some authors, among them Polybius, Cicero, Tacitus and most probably Sallust as well, have used these minutes, kept in the so-called aerarii on a regular basis; Tacitus has preserved numerous speeches delivered in the senate, for which we have little evidentiary proof that they were actually spoken. However, the text of Senatus consultum de Cn. Pisone, discovered on two bronze tablets, the Tabula Siarensis and Tabula Hebana, shows that he knew of this document and most probably used it in writing his Annals. It seems only plausible that he did so in other occasions as well, much like other historians before him.

Key words: roman republic, the senate, speeches, historical monograph, senate proceedings, decrees of the senate, minutes, Sallust, Cicero, Tacitus

VIRI IN LITERATURA

- González, J. (1999):** Tacitus, Germanicus, Piso and the Tabula Siarensis. *The American Journal of Philology*, 120, 1999, 1. Baltimore, 123–42.
- Grant, M. (1995):** Greek and Roman Historians. Information and Misinformation. London, New York, Routledge.
- Kampff, G. (1963):** Three Senate Meetings in the Early Principate. *Phoenix*, 17, 1963, 1. Toronto, 25–58.
- Laird, A. (1999):** Powers of Expression, Expressions of Power: Speech Presentation and Latin Literature. Oxford Classical Monographs. Oxford, Oxford University Press.
- Levick, B. (1983):** The Senatus Consultum from Larinum. *The Journal of Roman Studies*, 73. London, 97–115.
- Libero, L. de (1992):** Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volksversammlung der ausgehenden römischen Republik (70–49 v. Chr.). Stuttgart, Hermes Einzelschriften.
- Lintott, A. (2003):** The Constitution of the Roman Republic. Oxford, Oxford University Press.
- Marincola, J. (2004):** Authority and Tradition in Ancient Historiography. Cambridge, Cambridge University Press.
- Oliver, J. H., Palmer, R. E. A. (1955):** Minutes of an Act of the Roman Senate. *Hesperia*, 24, 1955, 4. Athens, 320–49.
- Paul, G. M. (1984):** A Historical Commentary on Sallust's *Bellum Iugurthinum*. Liverpool, Francis Cairns.
- Pobežin, G. (2005):** Λόγοι καὶ ἔργα: Tukidid in vprašanje govorov. *Keria*, 8, 2005, 2. Ljubljana, 19–34.
- Potter, D. S. (1999):** Literary Texts and the Roman Historian. London – New York, Routledge.
- Russell, A. G. (1933):** The Procedure of the Senate. *Greece & Rome*, 2, 1933, 5. Cambridge, 112–121.
- Syme, R. (2000):** Sallust. With a New Foreword by Ronald Mellor. Berkeley – Los Angeles, University of California Press.
- Taylor, L. R., Scott, R. T. (1969):** Seating Space in the Roman Senate and the *Senatores Pedarii*. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 100. New York, 529–82.
- Thompson, D. L. (1981):** The Meetings of the Roman Senate on the Palatine. *American Journal of Archaeology*, 85, 1981, 3. Princeton, 335–39.
- Ullmann, R. (1927):** La technique des discours dans Salluste, Tite-Live et Tacite. Oslo, Det Norske Videnskaps Akademi.
- Woodman, A. J. (1988):** Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies. London – New York, Routledge.